Mobbning: en sociologisk diskussion

AV BJÖRN ERIKSSON

Del 1: Förutsättningar

Nedanstående diskussion måste förstås på rätt sätt.[1] Det är inte någon helt resultatbaserad framställning av mobbningsproblematiken som här lyfts fram, inte heller någon representativ framställning av hittillsvarande mobbningsforskning. Det jag i stället försöker göra är att etablera en sociologisk tankelinje utifrån vilken mer riktade empiriska insatser kan göras.[2] Denna linje får dessutom i denna uppsats endast en skissartad utformning. Diskussionen har en specifik bakgrund. Jag uppfattar nämligen det övergripande *forskningsproblemet* kring mobbning som en brist på frågor. Min uppfattning är att det finns för få frågetecken och för många utropstecken i mobbningsforskningen. Nedanstående tankelinje är avsedd att, i all blygsamhet, vara inledningen till en bot på detta.

Inledning

Mobbning är ett vanligt fenomen. De flesta har från sin skoltid och från andra sammanhang direkt eller indirekt erfarenhet av fenomenet. Trots genomgripande samhällsförändringar och en stark medvetenhet om dess förekomst och konsekvenser kvarstår mobbning som ett bifenomen i många sociala sammanhang. I en rapport från Skolverket[3] uppges att 2 procent av eleverna i grundskolan mobbas. Det motsvarar ungefär en elev i varannan klass. Från andra sammanhang har man betydligt högre siffror. Det är dessutom ett fenomen som börjat få rättslig betydelse i samhället. En första rättegång, gentemot Grums skolförvaltning,

---

***Björn Eriksson** är professor i sociologi vid Örebro Universitet. Hans senast publicerade bok är Praktiker, värden, vägval: två diskussioner kring sociologins och socialvetenskapens metodologiska praktiker (1997). I sin senare forskning intresserar han sig för socialitetens former.*

är på väg till Högsta Domstolen och fler förvaltningar står förmodligen på tur vid fällande dom. Mobbning är heller inte avgränsat till skolan. I en diskussion kring mobbning i arbetslivet beräknar Heinz Leymann att antalet vuxenmobbade är ca 150.000 eller ca 4 procent av de förvärvsarbetande.[4]

Som socialt fenomen är mobbning således vanligt. Som vetenskapligt undersökningsområde däremot är mobbning ett starkt förbisett fenomen. Forskning har bedrivits i relativt liten utsträckning och präglas av *stora svagheter*, något som i sin tur fört med sig stora kunskapsluckor.[5] Den hittillsvarande litteraturen kring mobbning är i all huvudsak åtgärdsinriktad och lätt moraliserande.

Det är svårt att komma förbi det förhållandet att kunskapssituationen kring mobbning är egendomlig. Hur får man ihop följande fem fakta?:

- Mobbning bedrivs kontinuerligt och på många arenor enligt redovisningar i press, litteratur och undersökningar.
- Mobbning har mycket stora konsekvenser för den som blir utsatt för den.
- Alla är emot mobbning, inte ens mobbarna erkänner att det är det de sysslar med.
- Mobbning är ett återkommande tema i alla medier.
- Så varför bedrivs det så relativt lite vetenskaplig forskning kring mobbning.

En sådan kombination medför att kunskapssituationen blir diffus. Det vill säga, det finns förmodligen en massa saker man tror om mobbning, det finns betydligt färre saker man distinkt, med belägg och i synnerhet på basis av argumentation, kan hävda kring den. Den mest markanta bristen i sammanhanget, ur vetenskaplig synpunkt, är dock bristen på frågor.

En speciell aspekt härvidlag är varför ett ämne som sociologin inte intresserat sig för mobbningsproblematiken. Den forskning som bedrivits har utförts inom pedagogik, socialt arbete och psykologi, medan sociologin, som borde ha de bästa förutsättningarna, inte alls ägnat sig åt den. Fördelarna ur sociologins synpunkt är ju påfallande.

- Det rör sig om ett i varje fall förhållandevis avgränsat och tydligt problemområde.
- Sociologin har rimligtvis inga besvär med den begreppsliga instrumenteringen. Tvärtom vore mobbningsproblematiken ett utmärkt testfall på ämnets handling-

steoretiska inriktningar.

- Ämnet har en lång tradition av att stå på de svagas sida vilket borde vara uppfordrande i ett sådant fall. Det blir därmed svårt att värja sig för tanken att ämnet inte intresserar sig för sådana grupper som inte är statistiskt eller teoretiskt avgränsbara.
- Dessutom finns kring mobbning en aspekt som man ganska sällan träffar på i samhällsvetenskapen: fenomenet är gåtfullt. Alla tar avstånd från det, det förs intensiva kampanjer mot det och likväl fortsätter det. Dessutom uttrycker det, som vi ska se nedan, en paradox. Det borde vara intellektuellt stimulerande att angripa det.

Avsikten med föreliggande diskussion är att på basis av en genomgång av den bedrivna forskningen generera problemställningar och med dessa som grund föreslå en ny och annorlunda satsning på mobbningsforskning.

Nu kan man ju som sociolog gå tillväga på i varje fall två mycket olika sätt inför detta problem. Ett sätt är att göra en kognitiv analys av de begreppsliga fenomenet, dess uppkomst och mottagelse. Det vill säga en analys av vad man kunde kalla mobbningsdiskursen. En sådan är dock i mitt tycke mindre intressant än en diskussion som tar fasta på de interaktiva processerna. Givet mobbning, vilket är en självklarhet utifrån det senare perspektivet men inte utifrån det första, är det en intressant uppgift att med sociologins verktyg försöka ge en förklaring av vad som händer.

Terminologisk avgränsning

Termen mobbning hör till vardagsspråket och står ofta för något ganska diffust. Att den har att göra med trakasserier och eventuellt förföljelse är klart men mer exakt vad som ska räknas in under termen och vad som inte hör dit är mycket oklart. På sätt som är vanligt i vardagsspråk tenderar också vissa grupper, exempelvis barn och ungdomar, att expandera begreppet långt utöver även dess vardagsanvändning.

Till detta ska också läggas det problemet att termen saknar egentlig motsvarighet utanför Skandinavien. Som Björk konstaterar[6] är mobbningsbegreppet mycket skandinaviskt, det finns inte med samma innebörd inom andra språkområden. Liknande begrepp finns men inget som tar fasta på den speciella innebörd som mobbningsbegreppet har. *Bullying* står för översitteri i allmänhet och

förmedlar inte den innebörd av utsträckt tid som mobbningen innefattar, *victimization* berör snarast syndabocksgörande, och kan finns med som en rationalisering i mobbning men behöver förvisso inte göra det och *harassment* saknar en stor del av innebörden asymmetri.

För att kunna föra en analytisk diskussion kring fenomenet måste man alltså göra vissa distinkta bestämningar av termen, annars kan man inte avgränsa föremålet för analysen. Det betyder emellertid också att man därmed i viss mån avlägsnar sig från det vanliga språkbruket, med vissa svårförståeligheter som följd. Jag kommer så småningom att ta upp en rad förslag till definitioner som finns i litteraturen, men av presentationsskäl vill jag redan här ta fram en arbetsdefinition på mobbning som en närmeavgränsning av fenomenet.

• Mobbning är en obestämt varaktig trakasserirelation där huvudparten av alla egenskaper är asymmetriskt fördelade .

Vi använder här termen 'trakasseri' som en sorts neutral term för alla sorters påhopp på andra. Det betyder att i det här sammanhanget görs ingen skillnad mellan fysiskt våld och psykiska tråkningar av olika slag.

Det första att beakta är annars att det rör sig om en relation och att en sådan föreligger mellan olika parter. Jag återkommer till frågan om båda parter i relationen är individer, eller om någon eller båda består av kollektiv. Jag återkommer också till formuleringen "obestämt varaktiga" i avsnittet "Ett försök till egenskapsbestämning...".

Den avgörande punkten i definitionen har emellertid att göra med relationens asymmetriska egenskaper och här kan man omedelbart peka ut vissa asymmetrier.

• Man finner asymmetrier i fördelningen mellan *vilka* som *trakasserar* och vilka som *trakasseras*. För att vara mobbning kan det inte vara fråga om ett växelspel mellan dessa positioner, utan den som trakasseras trakasserar aldrig eller i varje fall i betydligt mindre utsträckning.
• Relationen är också asymmetrisk i fråga om vilka *resurser* parterna förfogar över i själva trakasserisituationen. Den trakasserande parten har alltid ett övertag gentemot den trakasserade. Den kan gälla sådana saker som socialt stöd, teknisk skicklighet, självförtroende et c..
• Relationen är också asymmetrisk vad gäller dess *utfall*. I en mobbningsrelation

är det alltid den trakasserande parten som vinner.

Det som tydligt framstår med denna definition är att den är ytlig i en viss mening. Det vill säga definitionen tar fasta på saker som kan konstateras genom ett i tid utsträckt iakttagande av relationen i fråga. Det den inte åstadkommer är däremot att ge relationen en innebörd, en sociologisk mening. Den besvarar inte frågan vad det är för sorts socialt fenomen man står inför då man studerar mobbning. Den frågan är på sikt avgörande viktig att besvara trots att den inte ens rests av de flesta mobbningsforskare.[7]

Låt mig avsluta denna avdelning med en sociologisk undran kring mobbning. På i varje fall tre sätt är ju mobbning mycket likt det man brukar tala om som en social institution.

- Det är ett vanligt, ett frekvent fenomen. Om två procent av skoleleverna och fyra procent av arbetskraften råkar ut för något så påfallande måste man kalla det frekvent.
- Det är ett återkommande fenomen i flera bemärkelser. Dels naturligtvis så att det upprepas kring varje mobbad person. Dels också så att om man löser en mobbningsrelation så hindrar inte detta uppkomsten av flera andra.
- Det är ett spritt fenomen utifrån en rad variabler. Enbart på basis av de fakta som finns kan man konstatera att mobbning är *geografiskt* spritt – företeelsen är inte lokaliserad till storstäder eller glesbygd, norr eller söder. Den är också *klassmässigt* spridd. Mobbning är inte ett uteslutande under- eller överklassfenomen. Den är spridd *åldersmässigt* vilket markeras av dess förekomst såväl i skolan som i arbetslivet. Och den är till sist *könsmässigt* spridd. Mobbning bedrivs möjligen lite olika mellan män och kvinnor men inget kön är främmande för den. Jag funderade ovan kring varför sociologer inte har engagerat sig i mobbningsforskning och konstaterandet om dess spridning tycker jag vore ett ytterligare skäl för något sådant. Ett socialt fenomen som *inte* varierar eller varierar endast svagt med sociologins grundläggande bakgrundsvariabler ålder, kön och klass är intressant.

På två punkter går emellertid mobbning emot föreställningen om en social institution.

- En institution har i regel en sorts inbyggd legitimering för de handlingar den utlöser, något mobbning definitivt saknar.[8] Det vill säga merparten institutionellt

handlande legitimeras genom att man betraktar handlandet som rätt och riktigt eller naturligt och normalt, medan brott mot detta handlande på motsvarande sätt blir orätt, oriktigt, onormalt eller rentav onaturligt. Det kravet passar inte omedelbart lätt till mobbning.

• En institution tänkes också vara en sorts kontinuitetsbevarande och samtidigt energibesparande lösning på något problem, något som är påtagligt svårt att applicera på mobbning. Vad skulle det vara för problem och i vilken mening är mobbning en lösning?[9]

Det går således inte att utan vidare beteckna mobbning som institutionellt handlande. Man måste emellertid vara öppen för att aspekter av fenomenet likväl kan vara det. Detta är en fråga jag återkommer till i slutet av diskussionen.

Mobbningens orsaker, enligt hittillsvarande forskning

En aspekt av frågan vad för sorts fenomen mobbning är består av delfrågan Varför sker mobbning? I den hittillsvarande mobbningsforskningen finns två huvudlinjer till svar, en personcentrerad och en makt- eller interaktionscentrerad.

Den tydligaste personcentrerade ansatsen finns hos Dan Olweus. Olweus har bedrivit forskning kring barnmobbning sedan början av 70-talet och de förklaringsansatser han kom fram till då liksom senare är likartade även om språkbruket har svängt från en starkt moralistisk terminologi till en något mer neutral sådan. I Olweus 1973 beskrivs mobbning som en relation mellan "översittare" och "hackkyckling".[10] Översittaren är "en pojke som ganska ofta förtrycker och plågar någon annan eller andra, pojkar eller flickor, fysiskt eller psykiskt". Hackkycklingen var då på motsvarande sätt "en pojke, som under ganska lång tid har blivit utsatt för andras aggression, det vill säga att pojkar eller eventuellt flickor från den egna klassen eller kanske från andra klasser bråkar eller slåss med eller retar och hånar honom". I Olweus 1986 byts terminologin ut mot de något mer neutrala termerna "plågare " och "offer".[11] Orsaken till mobbning är alltså ett aggressivt personlighetsmönster och de faktorer som genererar ett sådant. Olweus urskiljer fyra sådana faktorer: en negativ känslomässig relation till föräldrarna i tidiga utvecklingsår; ett tillåtande förhållningssätt från föräldrarna gentemot aggressivt beteende; fysisk bestraffning; och till slut ett "hett" temperament. Orsaken till mobbning enligt Olweus synsätt är alltså *den samtidiga förekomsten av två komplementära personligheter.*

Det andra synsättet finns bäst framställt hos Gunilla Björk.[12] För Björk är

mobbning ett spel om makt, ett synsätt utgående från Michel Croziers arbeten.[13] I all social interaktion finns en fördelning av makt och inflytande. I rutiniserade och reglerade sammanhang är denna fördelning fast, accepterad och oproblematisk – tills någon ifrågasätter den naturligtvis. Rutiner och regler stadfäster en viss fördelning, vilket innebär att det inte finns något att spela om, det ligger ingen maktvinst och väntar på någon spelare. Så snart rutinerna emellertid luckras upp av någon anledning uppstår ett orutiniserat område, ett område inom vilket det råder maktmässig osäkerhet. Det betyder att den som kan reglera detta område också kan tillvälla sig den makt som området har. Osäkerhet är detsamma som spel. Utnyttjandet av osäkerhet är vad alla spel går ut på och vinnare är den som behärskar spelets medel, den som har de resurser som krävs i det speciella spelet. Mobbning är just ett sådant spel kring osäkerheten i en viss situation. Den som behärskar maktspelet tar hem det, och den som inte har de förmågorna förlorar. För Björk är alltså mobbning något som sker därför att det uppstår *interaktionistiska osäkerheter*, maktmässiga lakuner så att säga, och vilket är viktigt att tillägga därför att det finns *spelare med olika skicklighet*.

Det man naturligtvis med fog kan fråga sig är huruvida Olweus "hackkyckling" och "översittare" motsvaras av Björks "spelare". Hackkycklingen och den dålige spelaren har förmodligen mycket gemensamt, men det är inte lika självklart ifråga om den gode spelaren och översittaren. Översittarens främsta egenskaper enligt Olweus är aggressivitet och fysisk styrka, något som inte känns tillräckligt för en god spelare, även om dessa egenskaper förmodligen är goda hjälpmedel. En god spelare måste vara såväl strateg som taktiker, vilket närvaron av aggressivitet och fysisk styrka inte ger några garantier för.

Mobbningens arenor

Björks analys är den teoretiskt mest avancerade och likväl är det svårt att nöja sig med den. Såväl Björk som Olweus diskuterar skolmobbning och det är naturligtvis ofrånkomligt att skolan innefattar en rad interaktionistiska osäkerheter, maktmässiga lakuner mellan elever. Men skolan är ju förvisso inte det enda område som präglas av sådana osäkerheter. Det är ju snarare så att osäkerheterna inom skolan är ganska små i jämförelse med osäkerheten på andra livsområden. I bostadsområden, i lekparker, på sta'n, på bio, på bibliotek, på turistresor et c. är ju osäkerheten betydligt större, i vissa fall närmast total. De är emellertid inga livsområden där man brukar tala om mobbning, varför Björks bestäm-

ning av villkor för mobbning knappast är tillräckliga. Något mer måste tillkomma.

Samma resonemang kan man föra kring Olweus' förklaring. Om det är så att mobbning uppstår på grund av den samtidiga närvaron av komplementära personligheter, är det ju samtidigt knappast så att skolan är det enda ställe där sådana möten äger rum. Det går naturligtvis inte att förbigå det faktum att sådana olika personligheter finns, men de finns förvisso inte bara i skolan utan överallt, men dessa överallt hör man inte talas om i mobbningshänseende. Jämför exempelvis skolan med universitetet. Vad jag vet har inga mobbningsundersökningar gjorts på universitetet, men jag har å andra sidan heller aldrig hört talas om mobbning inom dess ram, i varje fall inte vad studenterna anbelangar. Likväl måste ju dessa komplementära personligheter finnas i snart sagt varje studiegrupp på universitetet, så varför sker ingen mobbning där?

Olweus skulle förmodligen svara att det berodde på att studenterna på universitetet är äldre än eleverna i grundskolan. Hans data indikerar att mobbning minskar med ålder, att det är mindre i gymnasiet än i grundskolan. Dessa resultat svär dock helt mot den empiri som finns hos Heinz Leymann som framförallt diskuterar mobbning i arbetslivet.[14] Där är det vuxna människor det handlar om, inte barn och inte ungdomar, och likväl finns en stor empiri som visar att mobbning sker även där. Så det är någonting annat som spelar roll här, som betingar förekomst av mobbning. Olweus' och Björks resultat kan inte förbigås, de är förmodligen villkor som måste gälla men det är samtidigt lika uppenbart att de inte är tillräckliga villkor.[15]

Här framstår mycket tydligt det problematiska i mobbningsforskningens snävhet. De enda två områden i samhället man studerat – i varje fall i Sverige – är skolan och arbetslivet. Det är rätt motsägelsefullt eftersom de två förklaringsansatserna ovan på inget sätt i sig är begränsade till dessa. De två komplementära personligheterna träffar man på var som helst och interaktionistisk osäkerhet finns också överallt. Ingenting i de två förklaringarna hänvisar just till skolan varför koncentrationen på den ur analytisk synpunkt är ganska godtycklig.

Jag kommer nedan att beteckna skolan och arbetslivet som *arenor för interaktion*, och den första efterlysning man kan göra för en mobbningsforskning är att undersöka fler arenor. Mobbningsforskningen måste vidgas om man ska kunna få grepp om fenomenet. Som det nu är, med två arenor, är risken för systematiska felslut överväldigande stor. Mobbningsforskningen behöver titta på rader av

andra arenor: ålderdomshem, sjukhusavdelningar, idrottsföreningar, turistresor, fängelser et c. för att få fram vilka ytterligare villkor som krävs för att mobbning ska uppstå. Nu kan vi bara gissa. Men låt oss då försöka gissa något utifrån de två arenor vi har tillgång till. Vad utmärker skolan och arbetslivet som arenor för de involverade? Åtminstone fyra ganska framträdande egenskaper är gemensamma.

• En första egenskap hos dessa arenor är att *aktörerna inte kan eller har begränsade möjligheter att välja sina samaktörer.* I skolan placeras man in i sina klasser på basis av administrativa uppgifter, var man bor, när man är född, et c.. I arbetslivet kommer man till en arbetsplats som redan har en viss uppsättning aktörer med vilka man helt enkelt får försöka dra jämnt så gott det går.

• En andra egenskap är att man kommer att vistas med dessa samaktörer antingen under *lång tid* eller under en *obestämd tid.* I skolan går vi länge. Vi kan visserligen räkna ut vilket år den tar slut för oss men för merparten av alla elever är detta mycket långt fram i deras liv. I arbetslivet vet vi sällan hur länge vi kommer att vistas på samma arbetsplats. Vi kan byta arbete eller vi kan förflyttas av arbetsgivaren men det är i ett nuläge för det mesta obekant. I båda fallen är framtiden dunkel.

• En tredje egenskap är att aktörerna *inte kan lämna arenan utan stora kostnader.* Att byta klass eller skola är ingenting man gör utan vidare, att lämna skolan helt är i princip omöjligt, att skolka drar med sig stora konsekvenser. Detsamma gäller för arbetslivet i de flesta fall. Man kan naturligtvis gå till ett nytt arbete, men då ska man ha tag på det arbetet. Dessutom ska arbetet ha lika bra lön, vara lika enkelt att nå o.s.v.. Det finns alltid en rad kostnader att ta hänsyn till.

Detta är alltså egenskaper som kännetecknar skola och arbete. Vilka fler arenor kännetecknas av denna kombination? Några är ganska självklara. Fängelset sitter man i under lång tid – jag tror det är rimligt att säga att all fängelsetid är lång – man väljer inte vilka man hamnar tillsammans med och man kan definitivt inte lämna fängelset utan höga kostnader. Den klassiska kasernen är en annan sådan arena, med samma egenskaper. Men hur är det med fartygsbesättningar? Man kan inte lämna en sådan arena utan stora kostnader och man kan inte välja vilka man ska samagera med, men är tiden tillräckligt lång för dagens besättningar?

De gamla valfångstfartygen, som tecknas i Melvilles *Moby Dick*, brukade återkomma till Nantucket efter tre, fyra år till sjöss, medan turerna i dagens sjöfart ens i längsta fall inte blir längre än tre månader. Hur var det med de nya protestantiska samhällena som bildades på den amerikanska prärien under 1800-talet? De hade alla tre egenskaper i rikligt mått. Likväl har man i de två senare fallen ingen känsla av att mobbning var något framträdande. Det kan naturligtvis vara fel, men låt mig anta att det förhåller sig på det sättet. Vad skulle det kunna vara för en egenskap som skiljer en skola eller en arbetsplats från valfångstfartyget och prärieSamhället? En skillnad är påtaglig. I de två senare fallen är varje medlem viktig för gruppens överlevnad och fortsättning. I synnerhet i skolan, men också på många arbetsplatser finns i stället en godtycklighet kring varje enskilds närvaro.

• *En fjärde egenskap är alltså att aktörernas närvaro och antal är godtyckliga.* En skolklass kan lika gärna bestå av en till eller en mindre, det spelar ingen roll. Och än viktigare kanske. Det spelar ingen roll vem denne aktör är.

Denna sista egenskap skiljer olika sociala system åt på ett ganska påfallande sätt. I vissa system är aktörernas antal aldrig godtyckligt medan andra system accepterar godtycklighet på den punkten. Familjen är naturligtvis det självklara exemplet på system där antalet familjeaktörer aldrig är godtyckligt, vänskapsgrupper är ett annat även om dessa i många fall kan vara öppnare. I professionella system och organisationer är i stället receptiviteten maximal. Några kan tillkomma och några kan falla ifrån utan att det påverkar systemet det minsta.

Och om man varierar egenskaperna lite grann. Är det mindre mobbning i gymnasier och friskolor eftersom eleverna där har andra möjligheter att dra sig ur till något annat? Är det det som gör att det inte finns någon mobbning på universiteten, om det nu är så att det inte gör det? Är det mindre mobbning i arbetsbranscher med hög personalomsättning, MacDonalds exempelvis? Har mobbningen minskat i svenska kaserner, med modererade disciplin- och närvaroregler? Et c.

Jag vill påstå att denna ansats ger en ny typ av frågor till mobbningsforskningen som det finns all anledning att ta på allvar.

Karakteristiken av mobbning

Det kan nu vara dags att se på några av de definitioner som använts i den givna

litteraturen för att avgränsa mobbning. De flesta, som nedanstående, är mycket konkreta, av påtaglig ad hoc karaktär.

• Det är mobbning när en eller flera individer upprepade gånger och över tid blir utsatta för negativa handlingar från en eller flera individer /som kännetecknas av ett distinkt styrkeövertag över den mobbade/.[16]

• Med mobbning avser jag medvetna, icke-legitima fysiska eller psykiska angrepp och/eller uteslutningar ur gemenskapen som riktas mot en enskild individ i underläge av en grupp vars medlemmar förstärker varandras beteende i interaktion.[17]

• En person är utsatt för mobbning om han eller hon utsätts för en eller flera operativt beskrivna oetiska handlingar minst en gång i veckan under minst ett halvt år.[18]

Det finns flera gemensamma nämnare i de olika definitionerna. Framförallt gemensamt är att mobbning innebär en *fysisk, psykisk, fientlig eller negativ handling* mot någon annan person. Såväl Olweus som Leymann lyfter fram att *handlingarna skall utföras över tid* vilket inte Pikas nämner. Pikas menar i sin definition att mobbning är ett gruppbeteende. De båda andra forskarna hävdar att mobbning kan utföras såväl av individer som av grupper. Pikas presenterar även konsekvenserna av mobbningen i sin definition, det vill säga *uteslutning ur en gemenskap*. Han hävdar också att den utsatta är i underläge. Det är dock oklart om underläget är en konsekvens av mobbningen eller om individen av någon anledning redan innan händelsen varit i *underläge*. Pikas säger också något om gruppen som mobbar i sin definition – att *de förstärker varandras beteende i interaktion*.

Utmärkande för alla tre är att de är mycket konkreta. Det finns visserligen några tolkningsmoment hos dem men de är inte insatta i någon teoretisk kontext. Deras uppgift är att i praktiska sammanhang identifiera mobbning till skillnad från andra former av våld eller förtryck, inte att sätta in mobbning i ett sammanhang som ger teoretisk förståelse av fenomenet. Definitionerna är närmast vad man brukar kalla operationella.

Hos Gunilla Björk finner man en mycket mer teoretisk ansats och den enklaste sammanfattningen av hennes betydligt mer komplexa diskussion är att citera henne själv.

Fast utrymme finns för andra förklaringar kan man för det första helt klart säga att mobbning utgörs av upprepade inkompetensförklaringar gällande de spel, games of power, som pågår under ytan. Materialet visar dessutom hur viktigt deltagandet i dessa maktspel är för en framtida integrering, d.v.s att räknas. Ett svar på vad som gör att mobbningen hålls vid liv, tycks därför vara att den flytande ordning som råder i klassrummet beträffande vilka som räknas eller ej, ständigt verkar vara i behov av bekräftelse. Spelen...tycks vara en utmärkt form för detta slags bekräftelse och skolan det slags organiserat samarbete som spelen i sin tur kräver. Svaret på frågan om vad som gör att mobbningen ser ut att fylla en funktion och trots motåtgärder från skolans sida ändå fortsätter tycks alltså vara att spelen kräver det slags instrument som mobbning utgör ett exempel på. Och skolan å sin sida, som ett exempel på s.k. konkreta handlingssystem kräver spelen för sin fortsatta existens. En slutsats är därför att mobbning uppstår i konkreta handlingssystem vars utmärkande drag är spelen.[19]

Gunilla Björks förslag till lösning på mobbningsproblemet är naturligtvis mycket elegant, teoretiskt utan jämförelse med de andra försöken. Hon lyckas ju, i varje fall till synes, hitta en förklaring till det som väl är det mest socialt irriterande med mobbning, *omöjligheten att få bort den*. Detta är dock, vill jag påpeka, inte bara ett mycket konkret socialt problem, det är också ett mycket påtagligt teoretiskt problem och jag vill dröja med några ord här för att understryka just detta.

Det är få fenomen i samhället kring vilka så mycket information har spridits som kring mobbning. Det är förmodligen riskfritt att säga att inga skolbarn, inga föräldrar till skolbarn, inga lärare eller annan skolpersonal har hamnat vid sidan av denna kampanj. Och det räcker inte med det. Olika kampanjer avlöser ständigt varandra, mobbning diskuteras på alla nivåer och i alla former. Ur en aspekt har dessa kampanjer lyckats komplett, nämligen på det verbala planet. Ingen erkänner att ens handlingar är mobbning, de kan vara vad som helst annat, men inte mobbning. Mobbning har definitivt illegitimiserats i den svenska skolan och i det svenska samhället. Likväl, är i varje fall vårt intryck, har just ingenting hänt i fråga om dess förekomst. Och detta är naturligtvis inte bara ett socialt problem utan mycket påtagligt ett teoretiskt. Vad är det hos fenomenet som gör att det så oanfäktat kan motstå alla kampanjer? En förklaring av mobbning måste faktiskt också kunna förklara detta.

På detta har Gunilla Björk ett svar och det är inte dåligt och kan i varje fall vara utgångspunkt för en fortsatt diskussion: sociala osäkerheter, utrymmen för spel uppstår alltid och måste lösas. Formuleringen antyder emellertid att jag inte

helt och håller "köper", som det heter, hennes lösning.

Hon skriver i det långa citatet ovan att "den flytande ordning som råder i klassrummet beträffande vilka som räknas eller ej, */verkar ständigt/ vara i behov av bekräftelse.*" Det är en egendomlig ståndpunkt inom hennes eget valda teoretiska perspektiv och dessutom med oklara konsekvenser. Spelandet kring osäkerheter syftar ju till att fördela makt, spelandet är en teknik för att åstadkomma just detta. Det är i osäkra situationer som detta är möjligt, men när en person har vunnit spelet är situationen i princip säkrad, den är inte längre osäker, och kan inte generera mer makt. Situationen är stabil tills maktinnehavaren utmanas om den. Vad Björks påstående implicerar är ju att, för det första, det är maktinnehavaren som ständigt sätter makten på spel, vilket inte känns rimligt. Och för det andra att denna makt inte är beständig, att den så att säga inte kan sparas, utan att interaktionssituationen snabbt och av sig självt återgår till en osäker situation, obekant hur, kring vilken ett nytt spelande behövs. Tekniken att *skaffa* sig makt skulle således inte motsvaras av en teknik att *behålla* makten. Här går det inte att hålla med henne. Om en maktsituation är säkrad kan den helt enkelt inte bara falla sönder. Något måste i så fall tillkomma för att förändra situationen, det är inte rimligt att bekräfta en redan säkrad situation gång på gång på gång.

Man kan närma sig den här förutsättningen också utifrån en mer vardagsmässig vinkel och den blir lika orimlig då. Vad är det för osäkerhet som kan uppstå kring en person som gång på gång har förlorat i sociala spel, som i princip aldrig vinner, utan som ständigt får en inkompetensstämpel på sig. Det är helt enkelt inte möjligt att den personen kan ge upphov till osäkerhet. Det är inte längre spel det rör sig om. Förloraren är ju med all sannolikhet själv så till den grad osäker att vad han eller hon gör inte kan skapa den ringaste osäkerhet för andra.

Det här betyder inte att Björks analys faller helt och hållet, men en stor del av den gör det otvetydigt. Björk förklarar inte mobbning, det vill säga hon förklarar *inte* trakasseriernas upprepning. Det hon i stället gör, skulle jag vilja påstå, och det bättre än någon annan hittills, är att beskriva *initieringen* av en mobbningsrelation eller en sorts mobbning*steknik*. Precis så här låter det helt rimligt och helt förståeligt att en mobbningsrelation skulle kunna börja. Problemet är att den inte kan fortsätta på den grunden. Precis så här kan man gå tillväga men det förklarar inte varför man gör det.

Som Björk ser det är mobbning ett inkompetensgörande av en person. Ett

sådant upprepat inkompetensgörande blir på sikt detsamma som ett uteslutningsförsök. Här kan vi erinra oss att detta är något som direkt påpekas av Pikas i hans definition av mobbning. Mobbning syftar i hans synsätt till uteslutning ur gruppen, inte till någon makttillägnelse från mobbarens sida. Det är också detta synsätt på mobbning som vi ständigt möter i de mobbades berättelser: "Jag får inte vara med". Man utesluts ur kamratgrupper i klassen, har ingen att vara med efter skolan, får gå ensam på rasten, det vill säga alla de kännetecken som finns på att man är utesluten och inte får vara med.

Ett försök till egenskapsbestämning av mobbning och andra trakasserier

Denna avdelning kan ses som en parentes i diskussionen. Den kommer inte egentligen att föra analysen framåt. Avsikten är i stället att skärskåda begreppet mobbning och bestämma vad det ska innehålla och vad som ska ligga utanför. Problemet här är ju att det finns en rad sociala begrepp kring trakasserier och man kan inte utgå från att dessa olika trakasserier har samma grund, samma orsak, samma förlopp eller samma konsekvenser. Det är för mycket att säga att vi etablerar en sorts trakasseriernas typologi, men ett försök till översikt känns i varje fall behövligt.

Utgångspunkten är här densamma som tidigare. Vad är det för socialt fenomen man står inför då man betraktar mobbning? En sådan fråga implicerar att vi redan tagit ställning till en besvärlig analytisk fråga: kan man se det som allmänt kallas för mobbning som ett enhetligt socialt fenomen? Är det *ett* avgränsat socialt fenomen vi möter eller är det flera? Vårt svar, visserligen tentativt, är att det rör sig om ett och samma fenomen. Detta i påtaglig skillnad mot om man talar om våld. Det vill säga våld och trakasserier i allmänhet kan inte ses som enhetliga fenomen, utan som aspekter eller egenskaper som kan förekomma eller inte hos en rad olika sociala fenomen.

Det man omedelbart behöver för att kunna föra diskussionen är en neutral term, det vill säga en term som kan referera till all form av våldsutövning och som inte omedelbart utesluter vissa typer. Jag har för det ändamålet redan introducerat termen *trakasserier*. Det är svårt att säga om den är bättre eller sämre än någon annan term. Vi befinner oss ju inom ramen för vardagsspråket och i detta har termer olika innebörd för olika personer. I det här sammanhanget vill jag emellertid att termen 'trakasseri' ska vara en övergripande term för all sorts våldsutövning. Jag är medveten om att man omedelbart kan finna undantag från ter-

men, det vill säga sammanhang där den är uppenbart olämplig att använda, men samma problem riskerar att uppstå vilken term vi än använder. Uppgiften här blir att försöka ta fram en uppsättning dimensioner som är relevanta och särskiljande för trakasserier av *olika* slag.

Den första särskiljande dimensionen mellan olika slags trakasserier gäller om våldet riktas mot *enskilda* specifika personer, singulärt eller pluralt, eller om det riktas mot en *kategori* av personer. Våld och trakasserier mot distinkta andra är en annan sak än våld mot personer på grund av deras tillhörighet till en eller annan kategori. Det enskilda våldet har oftast att göra med någon form av personligt agg, positionell rivalitet eller mobbning. Den våldet brukas mot har på ett eller annat sätt kommit i vägen för den som utövar våldet. Våldet mot en kategori är inte personligt, det är mer principiellt. Det kan röra sig om våld mot fascister, kvinnor, invandrare, Hammarbyfans, homosexuella et c.. Det avgörande här är att våldet tas ut mot företrädare för kategorin, inte mot personer. Likväl måste detta kvalificeras. Opersonligheten hos det kategoriska våldet gäller företrädaren för kategorin, i så måtto att det ibland kan gälla vem som helst i kategorin. För den våldsutövande är våldet emellertid inte opersonligt. Man är ju personligt berörd. Samtidigt medger det kategoriska våldet undantag, vilket det fanns många exempel på i trettiotalets Tyskland: Judarna var ett hot, men det gällde möjligen inte min granne eller grönsakshandlare eller skräddare. "Bästa jävla neger jag någonsin träffat".

Mobbning gäller trakasserier mot enskilda även om kategoriska trakasserier förmodligen kan vara en ingång till mobbandet.

Nästa dimension gäller om trakasserierna är *varaktiga eller begränsade* i tid och eller rum. Kring den ena dikotomen här, "begränsade", kan det finns anledning att göra några kommentarer. En dikotomi av detta slag kan ju sorteras på flera olika sätt. Ett alternativ till ovanstående vore ju att tala om varaktiga respektive enstaka trakasserier. Nu låter vi i stället de enstaka gå in under kategorin begränsade, där de får samsas med en rad andra typer av trakasserier. Enstaka trakasserier är ju av typen kroggräl, hastigt uppflammande bråk som sedan försvinner. En kontrastering där sådana enstaka händelser ställs mot händelser som kan utgöra kedjor av trakasserier och som därmed äger rum under längre tid är dock ur vår synpunkt mindre intressant än en kontrastering som ställer varaktiga, i betydelsen tidsobestämda, gentemot sådana som är tidsbestämda även om de äger rum under längre tid.

Skälet att välja just denna sortering är självfallet att urskilja mobbning från andra former av trakasserier. Tydligheten kring mobbning underlättas av om man kan särskilja den formen av trakasserier från andra. En av de saker som är specifikt utmärkande för just mobbning är dess varaktighet – mobbningen tar inte slut av sig självt. I så måtto skiljer den sig från exempelvis en sådan sak som pennalism som också är varaktig men oftast är av tidsbegränsat slag. Pennalism är en typ av systemvåld där ett delsystem, till exempel de äldre på ett skolhem eller i en kasern pennaliserar de nytillkomna. I regel upphör emellertid dessa trakasserier så snart en ännu nyare grupp tillkommer. På motsvarande sätt övergår ofta den pennaliserade gruppen till att bli den pennaliserande.

Den tredje dimension jag vill peka på är huruvida trakasserierna har *rituell* karaktär eller inte. Rituella trakasserier är vanliga inom till exempel pennalism, medan de inte spelar någon större roll inom mobbning. Inom pennalism har detta förmodligen att göra med att den pennaliserande aktören följer en bestämd hierarkisk ordning.

Kring den fjärde dimensionen måste vi föra en lite utförligare diskussion. Vad det gäller här är *motiven för våld*. Varför tillgriper man i olika sammanhang våld? Vad är våld uttryck för eller vad avser man att åstadkomma? Här måste en del initiala reduktioner göras innan man kan komma fram till en acceptabel dikotomi.

Låt mig börja med att undanröja en aspekt på våld och trakasserier, dess koppling till makt, både vad gäller våld för att behålla en given maktsituationen eller våld för att ändra en given maktsituation. Jag kommer inte att ta in någon specifik maktaspekt i diskussionen av det mycket enkla skälet att jag inte uppfattar våld som tänkbart utan några maktaspekter. Det vill säga man kan inte ställa upp en dikotomi av typen 'våld baserat på eller inriktat mot makt' i kontrast mot 'våld som inte är baserat på eller inriktat mot makt'. Den senare kategorin skulle nämligen i alla sammanhang vara tom. På grund av detta är makt ingen lämplig dimension att dikotomisera i det här sammanhanget.

Ytterligare en aspekt måste undanröjas för att komma fram till en hanterlig dikotomi. Ett sätt att se på våld vore ju att skilja mellan instrumentellt och emotionellt våld. Det instrumentella våldet vore då sådant våld som är inriktat på att uppnå något speciellt, i stil med Clausewitz karakteristik av kriget som politikens fortsättning. Det emotionella våldet vore då motsatsen, ett uttryck för ett känslomässigt tumult. Jag vill undvika denna distinktion eftersom det är så pass svårt

att fastställa om ett visst våld är av det ena eller det andra slaget. Dessa två aspekter på våld har nämligen en mycket stor förmåga att gömma sig bakom varandra. Ett instrumentellt våld kan bli mer effektivt om det maskeras som ett emotionellt, som när man hatar sin rival, och på motsvarande sätt kan ett emotionellt våld legitimeras om det maskeras som instrumentellt, som hos den sadistiske uppfostraren. För att undvika denna svårighet kommer jag helt enkelt att betrakta allt våld som instrumentellt, det vill säga våld används för att åstadkomma något.

Givet detta kan man fråga sig vilka instrumentella motiv man kan förknippa med våld. Vad är det man vill åstadkomma med den man trakasserar? Såvitt jag kan se finns det tre olika motiv att beakta.[20] Man kan för det första tillgripa våld för att få bort någon eller något ur ett visst sammanhang, något man kan kalla *uteslutning*. Man kan för det andra *straffa* någon eller några för något de *redan* har gjort. Beteckningen straff är naturligtvis snävare än vad jag riktigt avser, nämligen våld som svar på något någon redan har gjort. Hämnd är naturligtvis en mycket påtaglig underavdelning till detta. Att använda straff som beteckning avser heller inte att den som gjorde något var medveten om att det gjorda var straffbelagt som i vissa former av hedersbrott. Här är det naturligtvis lika möjligt att den som utför våldet helt enkelt legitimerar det som straff. Den tredje typen är straffets omvändning, det man vidtar *innan* någon har gjort eller får göra något nämligen ett *test*. Ett specialfall av testen är självfallet kampen. Vad gäller mobbning är det min uppfattning att detta fenomen huvudsakligen är inriktat på uteslutning, men som vi ska se mot slutet av diskussionen är det hela mer komplicerat än så.

En egenskap hos trakasserier har jag redan varit inne på ovan, nämligen huruvida de är *symmetriska* eller *asymmetriska*. Är trakasserierna ömsesidiga eller inte?

Den sista dimensionen gäller relationsmönstret vid trakasserier och här får man också lov att acceptera en trikotomi. Våldet kan ske mellan *likar*, det kan vara hierarkiskt *uppifrån och ned* och hierarkiskt *nedifrån och upp*. Det är min uppfattning att mobbning är vanligast mellan likar men att hierarkisk mobbning också är möjlig under vissa förutsättningar. Det avgörande härvidlag för att beteckna något som mobbning är om de asymmetriska relationerna föreligger.

På basis av dessa egenskaper kan man nu kategorisera några bekanta trakasserityper:

• *Mobbning* är då sådana tidsmässigt obegränsade, asymmetriska trakasserier som är riktade mot enskilda, som är varaktiga, som syftar till den enskildes uteslutning. Mobbning sker företrädesvis mellan likar, men kan också vara hierarkiskt förekommande.
• *Pennalism* är då tidsmässigt begränsade, stafettutformade, asymmetriska trakasserier riktade mot någon kategori. Pennalism är ofta rituellt utformad och alltid hierarkisk. Syftet är av underordnad betydelse.
• *Syndabocksgörande* är tidsmässigt begränsade eller obegränsade trakasserier mot enskilda, ofta rituellt utformade. Den trakasserande är ofta kollektiv, medan den trakasserade kan vara såväl kollektiv som individuell. Syftet med syndabocksgörande har med den trakasserande gruppen att göra, inte med den trakasserade.

Ett positionstagande

Mest påfallande med litteraturen kring mobbning är kanske dess moraliska patos. Detta är naturligtvis lättförståeligt. Mobbning kan få livslånga konsekvenser för den som utsätts för den i form av ångest, depressioner, och en rad sociala oförmågor. Mobbningen hamnar därmed i en speciell moralisk kategori, de exceptionellt förkastliga gärningarnas kategori. Dit sorteras den tillsammans med handlingar som hustrumisshandel, barnsex, incest, prostitution, narkomani med flera. Innehållet i denna kategori har naturligtvis växlat över historien, men det är knappast någon tvekan om att ett samhälle behöver en sådan kategori som en yttersta bedömningspunkt.

Problemet här är emellertid att kategorin som moraliskt undantag också riskerar att behandlas som ett analytiskt undantag. Detta är en sammanblandning som analyser av moraliskt exceptionella handlingar eller tillstånd måste undvika, men sällan gör. Vi måste i stället acceptera följande. *Som socialt fenomen är mobbning en följd av normala sociala processer inom speciella förutsättningar.* Utan ett sådant positionstagande är ingen analys möjlig av fenomenet.

Del 2: Försök till teoretisk ansats

De två systemen

Ovan har en rad forskningsrudiment presenterats. Från dessa har jag börjat dra några slutsatser, och avsikten nu är att fortsätta på den vägen.

Vi började med att konstatera vilka egenskaper som kännetecknade de arenor

där mobbning förekommer. Med de data som finns och med vissa andra erfarenheter till hjälp kunde man konstatera att mobbning förekommer på arenor där man vistas under lång eller obestämd tid, där man själv inte valt med vilka personer man kombinerats, där man inte kunde lämna arenan utan stora kostnader, och där de som förts samman har en godtycklig närvaro. Gemensamt för sociala sammanhang med dessa egenskaper är att de inte uppstår av sig själva – de är underkastade någon makt som upprätthåller sammanhanget. Man kan beskriva det som att de som ingår i sådana grupper – skolklassen, arbetsgruppen – är underkastade i varje fall ett *administrativt system*, som intervenerar i deras tillvaro. De kan naturligtvis vara underkastade även andra tvångssystem, men det minimala är förekomsten av ett administrativt system.[21]

Det är i sådana sammanhang mobbning tycks förekomma, indikerar i varje fall de arenor det finns uppgifter om, och vi urskiljde två markanta problem som en analys av mobbning måste konfrontera. För det första, hur kan det komma sig att mobbandet som fenomen inte försvinner trots mycket markanta insatser, i synnerhet på skolområdet naturligtvis. Dessa insatser har lett till en illegitimisering av mobbningen men inte till dess upphörande. Hur kan fenomenet vara så starkt? Det andra problemet har att göra med den specifika mobbningsrelationen. Vad är det som får en trakasserirelation att fortsätta och övergå till mobbning. Varför blir inte en person så att säga färdigtrakasserad, punkt och slut? Hur kan det komma sig, som vi läser om i många olika sammanhang, att en mobbningsrelation kan hålla på i åratal?

Låt mig nu koncentrera diskussionen till skolsituationen, trots kritiken ovan av denna begränsning. Det finns flera skäl till det i ett sammanhang som detta där vi försöker etablera en analytisk linje: dels är skolan det område där det finns mest forskning gjord; dels är den det område man i första hand tänker på vid tal om mobbning; och dels är det den gruppering som är mest enhetlig och därmed lättast att diskutera kring. Med denna utgångspunkt finns det en fråga som aldrig ställs av mobbningsforskare, förmodligen därför att den är så självklar. Vad är en skola för något, socialt sett? För Olweus, Pikas med flera ställs uppenbarligen inte frågan eftersom man uppfattar skolan som ett *entydigt* fenomen, som därmed inte behöver diskuteras i det här sammanhanget. I den ansats som här intas kommer jag i stället att betrakta den som ett *flertydigt* fenomen, som något ambivalent.

Ur en första aspekt är en skola en byggnad med vissa igenkännbara egenska-

per – rätt stora trapphallar, en stor mängd rum med samma utseende, långa trista, mer eller mindre nedsmutsade korridorer, skåpsystem och nedklottrade toaletter, samt en skolgård. Skolan och skolgården har därmed yttre karakteristika av en offentlig miljö men är likväl inte vad som brukar betecknas allmän plats. Detta är väsentligt ur den synpunkten att en plats karaktär som allmän, privat eller något däremellan i stor utsträckning avgör vilka handlingar som är tillåtna och vilka som inte är det, vilka aktörer som är legitima och vilka som inte är det. Eftersom skolan i viss utsträckning är diffus i detta avseende blir också regelverket kring skolan diffust.

Ur en andra aspekt är skolan en organisation med ledning i form av rektor och studierektor, ett kansli och en detaljreglerad verksamhet, i synnerhet vad gäller tid och plats, genomförd av en uppsättning lärare och elever. Skolan styrs av Skollagen och lokala ordningsföreskrifter som markerar vilka handlingar som är tillåtna, rekommenderade och förbjudna. Denna aspekt kallas fortsättningsvis det *administrativa systemet*.

Ur en tredje aspekt, och det är den vi är intresserad av i första hand även om de andra också kommer in, är en skola en uppsättning elever självorganiserade i olika grupperingar. På motsvarande sätt kallar jag dessa för de *informella eller sociala systemen*.[22]

Det centrala bandet mellan den första och den andra aspekten å ena sidan och den tredje aspekten, å den andra sidan, är *klassen*. Så nästa fråga blir naturligtvis vad en skolklass är för slags enhet. Det vanligaste svaret är självfallet att det är en viss uppsättning elever, ett svar jag skulle vilja säga är fel, eller i varje fall endast delvis rätt. I likhet med skola är inte heller klass ett entydigt fenomen. Jag vill i stället betona två innebörder i klassbegreppet. En klass är å ena sidan en administrativ indelningsenhet, en enhet som ingår i ett schema. Klassen definieras av att inneha ett visst rum, eller ibland ett visst tidsrumsligt itinerarium, något som framgår av dess schema. Klassen är också en administrativ indelningsenhet i så måtto att den utgör underlag för fördelning av lärartid. Klassen kan definieras av den uppsättning lärare och den uppsättning lärartid som läggs på den. Däremot definieras klassen administrativt inte av sina elever. Klassen kunde lika gärna bestå av en viss uppsättning andra elever, det skulle inte förändra innehavet av ett visst rum eller det specifika tidsrumsliga itinerarium klassen kännetecknas av eller ens de lärare och den lärartid som förläggs till den. Man kunde säga att detta utgör *det administrativa systemets* klass, det vill säga

den andra aspektens klass.

Utmärkande för medlemskap i administrativa system är att man inte gör någon skillnad mellan dem som ingår i systemen. Vi är var och en en enhet av lika värde och lika status, ingen mannamån och ingen särskillnad. Vi är autonoma enheter med vissa så kallade "självklara rättigheter". Detta stämmer naturligtvis inte alltid, det sker särbehandlingar, vissa gynnas, andra missgynnas, vilket oftast sker genom andra systems inverkan eller intervention. I stort sett alla är dock samtidigt överens om att sådana skillnader är fel att göra och ska undanröjas.

Relationerna mellan medlemmarna i sådana administrativa system är också ideologiskt och rättsligt klara. Medlemmarna ska behandlas likadant och mot de eventuella särdrag som präglar dem ska man visa tolerans. Detta gäller naturligtvis speciellt de klasser till vilka man inte valt sin tillhörighet utan där man endast inordnats. Medlemmarna har samma rättigheter och skyldigheter gentemot varandra och agerar under samma rättssystem. Medlemmarna i en administrativ klass är individuella rättssubjekt. De har däremot inte, utom i specificerade avseenden som inte är annorlunda än livet i övrigt, ansvar gentemot varandra.

När vi å andra sidan i vardagslag tänker på en skolklass tänker vi emellertid sällan på den i dessa termer. Det är något annat vi har i ögonen, klass som en form av social sammanhållning, klassen som ett *informellt socialt system*, den tredje aspektens klass.

Ett informellt socialt system är i all huvudsak valt och format av dess aktörer. Inskränkningen i formuleringen har att göra med rambetingelserna för systemet. Det vill säga i vårt exempel ger det administrativa systemets klass en ram för bildandet av självvalda sociala system. Ramen åstadkommer att interaktionen innanför denna blir markant mycket högre än interaktionen med aktörer och grupper utanför klassen. Grupper av aktörer inom klassen kommer att formera sig till ett flertal sådana sociala system, mer bundna till varandra än de är till andra i klassen liksom till andra utanför klassen. En klass kommer därvid att socialt sett luckras upp i olika grupperingar som alla fungerar som sådana system. Det gemensamma och sammanhållande med en sådan gruppering är att den producerar vissa värden som dess medlemmar har del av och förväntas försvara inför andra. Dessa värden kan bestå av förtroende, gillande, gemensamma erfarenheter, känslomässig trygghet, upplevelsemässig spänning, en viss rang som tillhörighet till systemet ger dess aktörer dels gentemot varandra, dels gentemot dem utanför systemet et c.

Utmärkande för ett sådant system är att man har *socialt ansvar* för varandra, inte att man har civilrättsliga relationer till varandra. Det betyder att relationsmönstret mellan medlemmarna i ett sådant system är helt annorlunda i jämförelse med det administrativa systemet. De som är innanför det sociala systemet behandlar varandra distinkt annorlunda mot hur de behandlar dem som är utanför systemet. De som är innanför och de som är utanför har inte lika värde och lika status, de som är innanför är både värdefullare och viktigare än de som är utanför. Medlemmarna inom ett sådant system ses inte i första hand som autonoma enheter, utan som delar av ett system. Det finns en ömsesidighet i detta. I och med att aktörerna har "inteckningar" i systemet har också systemet "inteckningar" i aktörerna.

Grunden för denna skillnad är att det informella sociala systemet bildas genom *differentiering*, inte *nivellering* som i den administrativa enheten. Vissa väljs aktivt till och andra väljs aktivt bort, man tar inte ansvar för alla. En vanlig skolklass är formerad på administrativ väg, indelad på basis av administrativa variabler. När klassen samlas är varje barn förmodligen obekant med flera eller de flesta av barnen i klassen och förmodligen bekant med några, från grannskap, dagis, förskola et c.. Det är därmed ytterst osannolikt att ett enda enhetligt socialt system kan bildas inom klassens ram, så att alla kommer att ingå i detta. I stället kommer ett flertal självvalda sociala system att uppstå. Likaså kommer förmodligen några elever att utgöra isolat, de marginaliseras socialt sett.

Den sociala differentieringen sker på flera plan. Dels så att vissa får vara med i ett system och andra inte och vissa kan därmed råka ut för att inte komma med i något system. Dels så att de olika grupperingarna markerar skillnad till varandra. Till skillnad från det administrativa systemet kan ingen hävda någon *rätt* att vara med i ett socialt system, det är ingenting man kan kräva. Den sidan av tillvaron ligger dessutom utanför det administrativa systemets domvärjo. Ingen kan tvinga ett socialt system att inlemma någon det inte vill ha med – då upphör det sociala systemet att fungera eller så fungerar det dolt.

Sådana sociala systembildningar är naturligtvis inte något som förhindras av det administrativa systemet. Det är tvärtom något som uppmuntras, även om det ibland leder till kollisioner med det administrativa systemet. Det är en fördel om en administrativ enhet kan präglas av socialt systembildande så att en form av sammanhållning kan uppstå och kännetecknа klassen. En sådan sammanhållning tänkes underlätta all form av verksamhet. Den yttre kontrollen kan försvagas

eftersom en motsvarande inre kontroll hos grupperingarna har uppstått.

Samtidigt finns det i varje fall två slags aktörer för vilka den sociala systembildningen inte är någon självklar vinst. Den första är lärarna, det administrativa systemets aktörer. För dem underlättar naturligtvis systembildningen i de fall de bildade grupperna är positiva till läraren eller skolan. I sådana fall blir all kontroll och disciplinering oproblematisk. I det omvända fallet blir emellertid kontrollen markant försvårad. Här kan man ju jämföra med de administrativa klassindelningar där den sociala processen är svagare, som vuxenutbildning och universitetsutbildning. Den andra typen av aktör som inte vinner på systembildningen är självfallet de som marginaliseras. I en administrativ klass har ju dessa i varje fall samma värde som de andra, i en klass med stark systembildning blir de utan socialt värde. Dessutom riskerar i en sådan klass det civilrättsliga systemet att sättas ur spel varför de också förlorar detta värde.

En skolklass är därmed ett sorts dubbelt system. Dels ett administrativt sådant och dels ett socialt. Det administrativa upprätthålls av skolan som organisation, dess ledning et c., det sociala endast av eleverna i klassen. Det administrativa systemet ser till att alla går till skolläkaren, far på friluftsdag, går från klassrummet till gymnastiken et c.. Det sociala systemet ser till att gruppera eleverna på rasten och i viss utsträckning efter skolan.

Mobbning som ett mekanismförtätat fenomen

Låt mig nu dra samman det jag fått ihop.

1. En arena med två system, ett administrativt och ett socialt. Det sociala är differentierande och det administrativa nivellerande, det vill säga det jämställer alla individer. Inget av systemen kan enkelt påverka det andra.

2. En uppsättning aktörer, där vissa kan sägas vara mer aggressiva än andra och vissa mer undfallande än andra.

3. En uppsättning spel mellan aktörerna, där vissa är skickligare i att föra spelet än andra. Dessa spel är i sin tur viktiga för bildandet av de informella sociala systemen eftersom de möjliggör differentieringar.

Låt oss nu tänka oss en skolklass med dessa förutsättningar. Hur skulle den fungera?

Det som redan hänt när klassens elever möts första gången är att den administrativa klassen har formerats. Vilka som ska ingå i klassen är klart, vilken eller vilka lärare som utför den tilldelade lärartiden är klart, var klassen ska befinna sig vid olika tidpunkter är också klart. Det som däremot inte är klart är hur barnen relaterar till varandra socialt. Det första som förmodligen händer är att de barn som känner varandra från tidigare kommer att söka sig till varandra och bilda grupper. Dessa grupper är knappast stabila eftersom i varje fall en del av dem som hamnar i dessa förmodligen endast har länkar till någon enstaka person i gruppen. Det betyder att en klass sorteras i oproblematiska gruppmedlemmar, marginella gruppmedlemmar och isolat.

Med rätt stor sannolikhet kommer därefter en konsolidering av grupperna att äga rum. Det är då inte orimligt att tänka sig att de mer aggressiva och/eller de mer spelskickliga i Björks mening kommer att börja dominera de grupper som uppstått. Resultatet kommer förmodligen att bli att vissa av de marginella medlemmarna kommer att dras in i grupperna, vissa kommer att stötas ut.

Därefter kommer sorteringen att fortsätta. Vissa av dem som stöts ut från den första gruppbildningen kan söka sig till andra grupper och accepteras där. Vissa av de utstötta kan förmodligen tillsammans bilda nya grupper som inte kommer att acceptera alla aktörer. Efter ett tag kommer vi att ha en sortering av eleverna där merparten tillhör någon gruppering, men där förmodligen ett eller annat isolat också förekommer.

*

En kort utvikning är på sin plats kring ett problem som inte kan behandlas utförligt här, men som är relevant för diskussionen. *Hur väljs den eller de egenskaper ut, på basis av vilken eller vilka en person marginaliseras?*[23]

Ett kort exempel – som vanligt saknas empiri kring frågan. I den av sina serier som beskriver hennes egen barndom[24] tar Cecilia Torudd upp sin situation i småskolan, där hon i varje fall under en period utsattes för en sorts kollektiv retning som rimligen måste klassas som en form av mobbning. Hon beskriver sig själv som tyst och blyg något hon förmodligen inte var ensam om att vara. Katastrofen för hennes del inträffade i samband med att klassen läste någon bok

där det plötsligt dök upp en apa vid namn Cecilia. Hon blev därefter ständigt, och mer eller mindre handfast utpekad som apan, en situation som hon inte klarade av att behärska. Följande är bara några reflektioner på detta:

• Det första som slår en är ju att hon uppenbarligen var dålig på sociala spel i Croziers mening. Hon klarade inte av att undanröja situationen. Förmodligen är detta en genomgående förutsättning för marginalisering.

• Även själva egenskapstilldelningen – att ha samma namn som en apa i en bok – ger flera öppningar. Det första att konstatera är naturligtvis det utomordentligt tillfälliga i denna egenskapstilldelning – hade man läst en annan bok hade situationen inte uppstått. Detta reser frågan om all marginalisering är grundad på val av sådana tillfälliga, godtyckligt valda, egenskaper. Är det så är ju i princip alla människor möjliga att marginalisera, potentiella marginalister.

• Men, för det andra, för att vilken egenskap som helst ska kunna marginalisera, måste alla andra konkurrerande, rivaliserande eller kompletterande egenskaper kunna reduceras.[25] Det kan inte vara så att egenskapen "att ha samma namn som en apa" blir en dominerande egenskap hos en person om denne kan hävda andra egenskaper. I spel blir alltså även personliga egenskaper förhandlingsbara.

• De signaler denna godtycklighet ger till klassen i övrigt är att *vad som helst* kan marginalisera. Den enklaste strategin är därför konformism och uppslutning bakom de starkaste.

*

Så länge differentieringsprocessen är igång kommer inte det administrativa systemet att ha någon betydelse eller så att säga lägga sig i processen. När processen börjat klarna uppstår emellertid den situation vi antydde ovan – de två systemen kommer indirekt att konfrontera varandra. Vad skulle hända om det inte fanns något administrativt system i sammanhanget? Jämför klassen med gården hemma, lekplatsen, idrottsplatsen et c.. Även där sker samma typ av sortering – gruppbildning och isolatskapande, grupperna fungerar som de gör och isolaten drar sig undan och får försöka hitta sin egen väg. I klassen däremot kommer det administrativa systemet in och vidhåller sin klassdefinition, nu i en sorts konfrontation mot den sociala klassdefinition som uppstått, och som innebär att man tillhör en viss gruppering. Isolaten försvinner inte som i de andra exemplen utan blir kvar. Eftersom den administrativa och den sociala klassen rumsmässigt

och tidsmässigt sammanfaller kan man uttrycka det som så att *det sociala systemet stöter ut vissa personer som sedan återinsätts av det administrativa* varpå denna process fortsätter – utstötning genom det ena systemet, insättning eller kvarhållning genom det andra.

Denna förklaring på repetitiviteten har några markanta fördelar gentemot Olweus' och Björks förklaringar. Den förklarar, eller ger i varje fall en bakgrund till, själva upprepningen, som inte får någon vettig förklaring utifrån deras synsätt. Olweus' och Björks förklaringar är helt acceptabla och i Björks fall mycket elegant vad gäller ansatsen till mobbning, men båda står sig helt slätt vad gäller procedurens repetitivitet och det är ju just det fortsatta *kontinuerliga* plågandet som är det specifika med mobbning. Gentemot Olweus förstår vi varför mobbning äger rum exempelvis i skolan men inte på universiteten. Gentemot Björk förstår vi varför spelet fortsätter trots att det inte finns något att spela om.

Låt mig nu igen ta fasta på de mekanismer som urskiljts i förutsättningarna samt den som framkommit i diskussionen ovan.

• Den första mekanismen utgjordes av *aggressivitet*, en rent psykologisk mekanism där vissa personer har en större mängd sådan, andra en mindre.

• Den andra mekanismen består av *spel om socialt utrymme*. Det är en interaktiv mekanism som kräver förekomst av flera spelare, samt något att spela om.

• Den tredje mekanismen kan man kalla *systemisk återställning*. Det kräver förekomsten av två sociala system, ett administrativt med en normuppsättning och ett socialt med en annan normuppsättning.

Med dessa mekanismer som grund kan man börja formulera en analytisk position. Det första jag då vill påstå är följande:

• Mobbning förutsätter i varje fall att alla tre mekanismer ovan kommer igång som processer mellan aktörerna. Jag vill därför beskriva mobbning som ett *mekanismförtätat* fenomen. Det behövs med andra ord flera mekanismer för att få igång processen.

Med ovanstående sammanställning framstår naturligtvis en fråga som helt ofrånkomlig – har vi fått med alla mekanismer som är verksamma?

För att besvara den frågan tror jag man måste se på mobbningsprocessen i sin helhet. Det är då uppenbart vill jag påstå att den första och den andra mekanismen är en sorts *triggermekanismer*, utlösande mekanismer. Mobbning kan sättas igång genom ren aggressivitet eller genom olika spel om socialt utrymme. Om i en sådan relation den ena parten aldrig kan svara på aggressivitet eller ständigt förlorar sina spel föreligger *ansatsen till en mobbningsrelation.*

En sådan ansats syftar till social uteslutning av den icke-aggressive eller ständigt förlorande och i en rad sociala sammanhang är det just detta som sker: den person som av någon anledning inte kan hävda sig försvinner ur det sammanhang det rör sig om, för det mesta självmant, i andra sammanhang mer eller mindre brutalt utskuffad, och därmed upphör aggressionen eller spelet. Här kommer nu den tredje mekanismen in på ett avgörande sätt, nämligen genom att hindra den utskuffade från att försvinna ur sammanhanget. Den tredje mekanismen återställer hela tiden den uteslutne till det sammanhang ur vilket han uteslutits, varpå mekanismerna ett och två åter sätter igång. Den tredje mekanismen *transformerar* den ursprungliga trakasserirelationen till en repetitiv sådan. Är det bra så? Har vi fått vårt analytiska grepp om mobbningsprocessen i och med detta? De två triggermekanismerna har startat processen. Relationen mellan de två systemen kommer att transformera den från enkla bråk och spel till att bli något repetitivt. Likväl saknas det något. Vad *upprätthåller* den transformerade processen, vad åstadkommer dess kontinuitet?

Inför detta komplex blir bristen på relevant empiri avgörande. Det går inte att frilägga hela mönstret. *Vad är det som händer här?* Det vi kan göra är att lyfta fram en uppsättning faktorer, som i varje fall är viktiga.

Låt mig börja med att lyfta fram en paradox, ganska tydligt iakttagbar i många fall.

Jag vill hävda att det inte är rimligt att återställningsmekanismen ensam kan upprätthålla mobbningen i form av marginalisering och uteslutning. Närmare till hands än fortsatt mobbning borde två andra utfall ligga. För det första ett rent *instrumentellt* ställningstagande från mobbarna. Man får ju inte bort personen genom den valda handlingslinjen, så *varför fortsätta att öda krafter* på honom eller henne, som ju dessutom är så lågt värderad. Det lönar sig ju inte. Det enklaste vore ju att helt marginalisera personen, göra personen osynlig. Med en sådan taktik skulle ju det övergripande syftet åstadkommas utan kostnader.

Det andra som skulle kunna inträffa är en ren *uttröttning* – att ständigt göra

samma sak ger en snabbt fallande belöningskurva. Med andra ord, varför ledsnar man helt enkelt inte med att fortsätta med samma trakasserier.

För likväl fortsätter ju i många fall mobbningen. Uppenbarligen lönar den sig, uppenbarligen tröttnar man inte. Det betyder att man kan komplettera den tredje mekanismen med en speciell konsekvens, vad jag vill kalla *mobbningsparadoxen.*

• Omvandlingen till repetitivitet tenderar att centralisera den tänkt marginaliserade.

Vi hör ju om fall som fortsatt i åratal. I sådana fall kan det inte vara den instrumentella uteslutningsaspekten som gäller, inte heller har uttröttningsaspekten fått någon effekt. Triggermekanismerna och transformationsmekanismen räcker inte för att förklara detta. Något mer måste tillkomma. Det måste finnas någon ytterligare mekanism som är verksam, med de övriga mekanismerna som grund. För att få grepp om den kan vi använda oss av en klassisk sociologisk teoribildning som fått mycket stor användning på en rad olika sociologiska fält – *konstruktionen av den andre* –, tillsammans med en ny teoretisk vinkling på ett klassiskt teoretiskt tema inom samhällsvetenskapen.

Ursprungligen är teorin om "den andre" uppställd för att förklara uppkomsten av människans jag och självmedvetande. Den basala mekanismen är att man tar den andres roll och därigenom börjar bygga upp sitt eget jag och sitt eget självmedvetande.[26] Den aspekt av detta vi är inne på är emellertid en något senare del av denna process, nämligen att man använder den andre som kontrast till sig själv för att därigenom urskilja vad man själv är eller vill vara.

Denna konstruktion av den andre har på senare år i stor utsträckning använts inom etnicitetsforskning och feministisk forskning. Tekniken här är att man för att betona sin egenskap av exempelvis man måste göra detta i relation till en mer eller mindre konstruerad "kvinna". Kvinnan blir en konstruerad andre gentemot vilken jag själv blir man. Samma resonemang har förts kring etniciteter. Man har inte en etnicitet för sig själv. Man kan bara ha en etnicitet i relation till någon annan. Man är kurd i relation till turken, man är svensk i relation till norrmän och finnar et c..[27] Det är med andra ord den andre som gör en själv till vad man är eller ibland vill vara. Det är på denna punkt det institutionella återkommer i analysen, trots vad som sades i början av diskussionen. Den andre är en social

institution och får därmed karaktären av normal och naturlig motsats. En institution är en sorts stabil social kontinuitetslösning, en lösning som dessutom är förbunden med låga kostnader. När institutionen väl etablerats behöver den i mycket liten utsträckning bevakas. Det speciella med institutioner är att de är i huvudsak självupprätthållande.

Det är i en sådan process den marginaliserade inplaceras. Genom att gång på gång utsätta personen för olika trakasserier genomgår denne en omvandling. Från att ha varit marginell och oviktig blir han, genom de repetitiva trakasserierna gentemot honom, alltmer central. Lägger man ned så mycket kraft på någon kan denna person inte vara oviktig. Den mobbade kommer att inta en central men negativ position och representera en uppsättning egenskaper man kan ta avstånd från. En sådan position möjliggör omvända jämförelser: "Jag är i varje fall inte som han...".

Det speciella med självbildsprocesser är att de fungerar enligt en annan motivationslogik än den vanliga Man tröttnar inte på att upprätthålla sin självbild. Man slutar inte heller därför att det eventuellt inte lönar sig – i varje fall inte utan vidare. Att tröttna på något eller sluta med något därför att man på sikt inte tycker att det lönar sig är något som faller under en mycket välbekant samhällsteoretisk tes – tesen om den fallande marginalnyttan. Tanken här är till exempel att den sist intjänade hundralappen är mindre betydelsefull är den först intjänade. Eller att den sista ätna matbiten är mindre betydelsefull än den först ätna eller liknande. De saker vi har nytta av eller blir belönade av faller i betydelse vid upprepning. Detta är en central tes i all form av nyttotänkande, vare sig det gäller företag, marknader eller vanligt socialt beteende. Denna fallande kurva kunde man kalla en *handlingslogik*,[28] något man såväl får lov att ta hänsyn till i sociala sammanhang, som man faktiskt kan ta hänsyn till i kraft av att man känner till den. En handlingslogik i denna bemärkelse är alltså en uppsättning egenskaper hos en *serie* handlingar, till skillnad från vanliga handlingsbegrepp som utgår från den enskilda handlingen.

Tanken om den fallande marginalnyttan är naturligtvis ett problem då man försöker diskutera mobbning, eftersom detta fenomen går rakt emot denna logik. Varför upphör man inte med trakasserierna? Varför tröttnar man inte? Varför ger man sig inte? Ett sådant agerande vore det logiska, det naturliga utifrån marginalnyttotanken. I en mycket intressant artikel, direkt tillämpbar på detta fenomen, argumenterar Ola Agevall för förekomsten av en alternativ handlingslogik

– han kallar den "den giriges".[29] Det specifika med den girige är att denne undandrar sig den fallande belöningskurvan. Den girige tröttnar aldrig. Nästa krona förlorar aldrig i värde. Tvärtom är det så att: "No sum is enough, for it is always possible to own more, and for the avaricious person it is always the next penny that matters: the next penny to be acquired has the same value as all that went before."[30]

Den girige ska nu naturligtvis inte betraktas som ett psykologiskt porträtt utan som en idealtyp i samma mening som homo economicus. Bilden tillhandahåller en alternativ handlingslogik till denna. Vi kan mycket väl förstå handlingslogiken utifrån dess applicering på pengar, även om vi kanske inte hittar några konkreta exempel på denna typ av girighet. Vad vi däremot har tillgång till är kulturella stereotyper kring detta – farbror Joakim - något som samtidigt pekar på det sociala behovet av handlingslogiken. Desto enklare går emellertid logiken att applicera på andra värden än pengar. Ta sådana värden som prestige, heder et c.. Dessa fungerar oproblematiskt enligt girighetslogiken. Nästa prestigepunkt eller nästa hederspunkt har lika stor betydelse inte bara som den förra, utan som summan av alla tidigare punkter. Det vill säga, nästa situation att hantera är lika mycket värd som all prestige, all heder, man redan samlat. Det betyder att hela ens samlade prestige och hela ens samlade heder alltid är utsatt för, eller öppen för, dödliga angrepp. Exempel på just denna handlingslogik har vi ju sett i ett flertal så kallade hedersmord på sistone.

I princip samma logik styr konstruktionen och upprätthållandet av vår självbild: "the next penny to be acquired has the same value as all that went before". Vi behöver hela tiden upprätthålla och förstärka självbilden och detta gör vi genom att ställa den i opposition mot en konstruerad andre som vi kan ta avstånd från. Vår hypotes nu är att det är denna process som ger den *fortsatta* utdragna dynamiken till mobbningen, den process som kan vidmakthållas över mycket långa tidsrymder.

• Den fjärde mekanismen, kontinuitetsmekanismen, är således *konstruktionen av den mobbade som en andre* i relation till de sociala grupperingarna på arenan.

Med dessa fyra mekanismer får man alltså en förklaring av hur mobbning kan sättas igång, hur den kan börja bli repetitiv, hur den marginaliserade centraliseras och hur den därefter kan fortsätta.

Modellen tillhandahåller svar även på ett annat problem – Varför övergår inte

alla konflikter och trakasserier till att bli mobbning? För det gör de inte. Det modellen tar fram är alltså att den mycket tidsutdragna mobbningen i sin tur kräver ganska mycket för att etableras. Det kräver en uppsättning triggermekanismer, som kan sätta igång det hela. Det kräver transformationsmekanismer som kan etablera repetitivitet och centralitet och det kräver kontinuitetsmekanismer, utifrån vilka det hela kan fortsätta. Det betyder att det krävs ganska många olika processer för att mobbning ska komma igång, men det betyder också att när mobbningen väl har kommit igång är den mycket svår att utrota. Förmodligen kan detta ske endast till priset av att det sociala system den bygger på bryts sönder.

*

Sättet att diskutera ovan ger också möjligheter till variationer. Om vi går några steg tillbaka i diskussionen kan man se detta.

Hypotesen var alltså att det är i konfrontationen mellan de två systemen som grunden till repetitiviteten läggs. Innan mobbningsparadoxen inträffar – det vill säga att den tänkt marginaliserade i stället centraliseras, vilket ju också betyder att denne kommer att utgöra en institutionell faktor i sammanhanget – kan man tänka sig ett annat scenario än detta. Säg att man inte hamnar i en sådan självbildssituation. Då kommer inte girighetslogiken att slå igenom och styra handlandet. Det är naturligtvis svårt att säga vad som kommer i stället men möjligheten finns uppenbarligen att den fallande marginalnyttans logik kan komma in, eftersom detta ger påfallande och igenkännbara utfall.

Vi hamnar då i en situation med tre möjliga olika fortsättningar på segregationens och uteslutningens trakasserier.

- Ett första utfall är en rak logisk konsekvens av logiken – de trakasserande *trötttnar* och mobbningen upphör.
- Ett andra utfall, väl känt från publiksviktande såpor och annat, är att *trappa upp* trakasserierna. Man inför med andra ord något nytt i relationen som ger den ny vitalitet och får den att fortsätta.
- Ett tredje utfall, egentligen bara en permutation av det andra fallet, är att *vidga* trakasserierna, att dra in fler personer som trakasseras.

Vilka vägar som dominerar, under vilka omständigheter de olika utfallen uppstår går inte att avgöra, men det väsentliga är att analysen ger frågor dels till empiriska undersökningar, dels till andra typer och former av mänskligt handlande.

Slutord

Ovanstående modell argumenterar för att man bör söka efter mobbning i situationer som kännetecknas av den samtidiga närvaron av ett kraftfullt administrativ system och ett kraftfullt socialt system eftersom det är där som mobbningsprocessen kan övergå från att bara vara bråk och tvister till att bli något stadigvarande. I närvaron av endast ett kraftfullt socialt system försvinner isolaten, de potentiella mobboffren. I närvaro av endast ett kraftfullt administrativ system uppkommer inte den differentiering som är grunden för mobbningen. I situationer till slut där båda systemen är starka kommer eller i varje fall riskerar mobbning att uppstå.

Men, som Simmel mer än någon annan visat, ingenting är enkelt. Det vi har sett i den teoretiska diskussionen är ju hur helt olika utfall kan uppstå. Här är det förmodligen dags med ett sorts personligt credo, inte vad gäller mobbning utan vad gäller sociologisk analys. Vi måste hitta analysmöjligheter där den sociala variationen erkänns. För min del tror jag att en kombination av föreställningarna om system av olika slag, mekanismer av olika slag och handlingslogiker av olika slag är en mycket fruktbar väg att gå.

Noter

[1] Jag vill här tacka en rad kollegor för avgörande viktiga kommentarer kring tanketrådarna i denna uppsats. Speciellt gäller detta Ola Agevall och Odd Lindberg.

[2] Uppsatsen utgör underlag för en programuppbyggnad kring mobbningsfrågor i ett samarbete mellan forskare vid Örebro universitet och Arbetslivsinstitutet.

[3] Skolverket *Läget i grundskolan 1999*, Skolverket nr 473.

[4] Se Leymann *Vuxenmobbning på svenska arbetsplatser*, Delrapport 1, Arbetarskyddsstyrelsen, 1992, s 12. Se också Ewa Menckel "Hot våld och trakasserier i arbetsliv och skola" ur Staffan Marklund (red) *Arbetsliv och hälsa 2000*, 2000, Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 397 – 409.

[5] Som synes nedan koncentrerar jag mig här på de analytiska svagheterna kring mobbningsforskning. Det enskilt största problemet ligger dock inte där, som jag ser det, utan i fråga om empirin. Det som behövs och som vi är igång med att starta är ett dokumentationscentrum kring mobbning, där mobbades, och förhoppningsvis mobbares, berättelser ska kunna arkiveras och bearbetas. Idag finns ingen samlad oberoende kvalitativ empiri kring mobbning.

[6] Björk Gunilla *Mobbning. Ett spel om makt, Fyra fallstudier av mobbning i skolmiljö,* Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Skriftserien 1995:5, s.8.

[7] Ett undantag som vi ska återkomma till är Gunilla Björk i den ovan hänvisade boken.

[8] Se exempelvis Mary Douglas *How institutions think*, 1987, London: Routledge & Kegan Paul, 47.

[9] För en diskussion av detta se Björn Eriksson " Det sociologiska institutionsbegreppet", Sociology at Örebro University, Work in Progress, Kommande.

[10] Olweus D. *Hackkycklingar och översittare.* Forskning om skolmobbning, 1973, Stockholm: Almquist & Wicksell, 53-4.

[11] Olweus, D. *Mobbning. Vad vi vet och vad vi kan göra.* 1986, Stockholm: Liber.

[12] Gunilla Björk *Mobbning - ett spel om makt,* Göteborgs universitet, Institutionen för social arbete, Skriftserien 1995:5.

[13] Michel Crozier & Erhard Friedberg *Actors and Systems. The Politics of Collective Action*, 1980, Chicago and London: Chicago UP.

[14] Se exempelvis den serie undersökningar Leymann utfört för Arbetsskyddsstyrelsen: *Vuxenmobbing på svenska arbetsplatser,* 1991; *Manligt och kvinnligt vid vuxenmobbning*, 1991; *Psykiatriska problem vid vuxenmobbning*, 1991; *Mobbning av föreståndare i barnomsorgen,* 1992; och *Lönebidrag och mobbad* 1992, Samtliga Arbetarskyddsstyrelsen.

[15] Huruvida det verkligen rör sig om samma fenomen i Olweus och Björks undersökningar å ena sidan och Leymanns å den andra lämnar vi för tillfället åt sidan i så måtto att vi utan problematisering utgår från att de är samma sak.

[16] Olweus 1986 s8.

[17] Pikas *Så bekämpar vi mobbning i skolan,* 1987, Uppsala : AMA dataservice Förlag, 23 f.

[18] Leyman *Vuxenmobbning på svenska arbetsplatser. En rikstäckande undersökning med 2.438* intervjuer, 1992, Solna : Arbetarskyddsstyrelsen, 5.

[19] Björk s.162.

[20] Vad gäller den enskilde nota bene. Vid vissa former av trakasserier har syftet inte med den enskilde att göra utan med gruppen som utövar trakasserier.

[21] Formen på nedanstående diskussion är inspirerad av Sverre Lysgaards *Arbeiderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi*, 1985, Oslo: Universitetsforlaget, som väl är att betrakta som en nordisk sociologisk klassiker.

[22] Beteckningarna här är lite oegentliga. Även det administrativa systemet är naturligtvis socialt.
[23] En parallell diskussion till denna finns hos Niklas Luhmann *Love as Passion. The Codification of Intimacy,* 1998, Stanford: Stanford University Press, 31 ff, där han diskuterar hur kärleken så att säga faster sig vid vissa egenskaper.
[24] Cecilia Torudd *Med Sverige i tiden* (och andra serier), 1991, Stockholm: Rabén & Sjögren.
[25] Denna problematik tematiseras, utifrån empiriska studier, i Fanny Ramsbys kommande avhandling.
[26] Se George Herbert *Mead Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist,* (1934) 1967, Chicago: The university of Chicago Press. En diskussion utifrån dessa tankegångar är Erving Goffmans *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik,* 1974, Stockholm: Rabén Prisma.
[27] Se Fuat Deniz *En minoritets odyssé. Upprätthållande och transformation av etnisk identitet i förhållande till moderniseringsprocessen. Det assyriska exemplet,* 1999, Uppsala Universitet, 59 ff.
[28] Har man behov av detta kan man kalla den fallande kurvan *homo oeconomicus,* eftersom denna kurva är en central del i denna idealtyp.
[29] Se Ola Agevall "Why Homo Oeconomicus isn't Avaricious", opublicerat manus, Växjö universitet.
[30] Agevall sid 13.

Referenser

Agevall, Ola "Why Homo Oeconomicus isn't Avaricious", opublicerat manus, Växjö universitet.

Björk, Gunilla (1995) *Mobbning – Ett spel om makt, Fyra fallstudier av mobbning i skolmiljö* Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Skriftserien 1995:5.

Crozier, Michel & Friedberg, Erhard. (1980) *Actors and Systems. The Politics of Collective Action*, Chicago and London: Chicago UP.

Deniz, Fuat (1999) *En minoritets odyssé. Upprätthållande och transformation av etnisk identitet i förhållande till moderniseringsprocessen. Det assyriska exemplet*, Uppsala Universitet.

Douglas, Mary (1987) *How institutions think*, London: Routledge & Kegan Paul.

Durkheim, Emile (1983 [1897]) *Självmordet*, Lund: Argos.

Eriksson, Björn " Det sociologiska institutionsbegreppet", Sociology at Örebro University, Work in progress Kommande.

Goffman, Erving (1974) *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*, Stockholm: Rabén Prisma.

Leymann, Heinz (1986) *Vuxenmobbning. Om psykiskt våld i arbetslivet*, Lund:

Studentlitteratur.
Leymann, Heinz (1992) *Vuxenmobbing på svenska arbetsplatser, En rikstäckande undersökning med 2.438 intervjuer*, Solna: Arbetarskyddsstyrelsen.
Leymann, Heinz (1991) *Manligt och kvinnligt vid vuxenmobbning*, Solna: Arbetarskyddsstyrelsen.
Leymann, Heinz (1992) *Mobbning av föreståndare i barnomsorgen*, Solna: Arbetarskyddsstyrelsen.
Leymann, Heinz (1992) *Lönebidrag och mobbad*, Solna: Arbetarskyddsstyrelsen.
Luhmann, Niklas (1998) *Love as Passion. The Codification of Intimacy*, Stanford: Stanford University Press.
Lysgaard, Sverre (1985) *Arbeiderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi*, Oslo: Universitetsforlaget.
Mead, George, Herbert (1967 [1934]) *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*, Chicago: The University of Chicago Press.
Menckel, Ewa (2000) "Hot våld och trakasserier i arbetsliv och skola" ur Staffan Marklund (red) *Arbetsliv och hälsa 2000*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 397 – 409.
Olweus, Dan (1973) *Hackkycklingar och översittare. Forskning om skolmobbning*, Stockholm: Almquist & Wicksell.
Olweus, Dan (1986) *Mobbning. Vad vi vet och vad vi kan göra*, Stockholm: Liber.
Pikas, Anatol (1987) *Så bekämpar vi mobbning i skolan*, Uppsala: AMA data service Förlag.
Skolverket (1999) *Läget i grundskolan 1999*, Skolverket nr 473: Liber distribution.
Torudd, Cecilia (1991) *Med Sverige i tiden* (och andra serier), Stockholm: Rabén & Sjögren.

Abstract

Harassments: a sociological discussion

The article tries to establish a sociological model of bullying and continuous harassment, a phenomenon named "mobbning" in Swedish. The model is under construction, and the main issue in the article is to locate and formulate the important aspects of how "mobbning" originates and why it continues. "Mobbning" is a common phenomenon, and has proved to be difficult to outroot despite continuous efforts. The phenomenon is characterized by a particular combination of exclusion and harassments. The model presented in the article is founded on a relation between this combination and a certain set of action arenas, characterized by the presence and mutual intervention of an administrative system and a set of informal social systems. This relation is obviously found in school, in prison, in the military system, in the working life, in certain nurturing and caring systems et c.. The article is critical to those models of "mobbning" which are based merely on different degrees of aggression or other purely psychological characteristics. The model concludes as its theoretical stand that "mobbning" demands a set of different social mechanisms to be established as a continuous relation between actors on the arena. It demands starting mechanisms, which may differ in kind but most often can be formulated as social games. It also demands a set of transformation mechanisms, which transform a single harassment to a repetitive one, where one crucial mechanism is produced by the interaction between the administrative and the informal social systems. Finally, "mobbning" demands sustaining mechanisms, through which the harassments can be reproduced.

Keywords: arena, social games, mechanisms, transformations.